

Poznávací trasa č. 1

Trasa stezky: Dolní ulice → Havlíčkovo náměstí → ulice Dobrovského → ulice B. Kobzinové → Štáflova ulice → park Budoucnost → Havlíčkovo náměstí

Zlatá doba pivovarů

Zlatá doba pivovarů nastala v 16. století, tehdy jich byl ve městě největší počet. Kromě pivovarů a sladoven v jednotlivých právovárečných domech již existovalo několik větších pivovarů. Ty byly lépe vybaveny a také umožňovaly právovárečnickům vařit v nich pivo. Vařilo se po „střídě“, každou várku vařil jeden ze spoluvlastníků podle určitého pořadí a míry, která nesměla být překračována. Poplatky vrchnosti se platily z každé várky, králi se odvádělo tzv. „pobečné“. Pivovary se tehdy nacházely na Staré rychtě a v domě pod radnicí. Pivovar byl také v Dolní ulici „při zdi městské“, ten však roku 1626 vyhořel i se čtyřmi sladovnicemi a už nebyl obnoven. Další pivovar stával v ulici Horní, za domy č. 178 – 179, směrem k Rosmarku (dnešní Smetanovo náměstí). Pivo se v něm vařilo do počátku 18. století. Nejdéle funkčním byl tzv. dolní – radniční pivovar, který však vyhořel v roce 1834 a poté se v něm už vaření piva neobnovilo.

9

Od 16. století se v Německém Brodě objevovaly, tak jako v jiných městech, snahy koncentrovat veškerou výrobu piva do městských pivovarů. Radnice soukromé pivovary postupně skupovala (horní pivovar roku 1602, dům s pivovarem vedle radnice roku 1608). Časem se tak výroba soustředila pouze do dvou pivovarů – do městského pivovaru vedle radnice a pivovaru vesnického na předměstí tzv. Rozkošském nebo Spálenostránském.

10

11

Suroviny

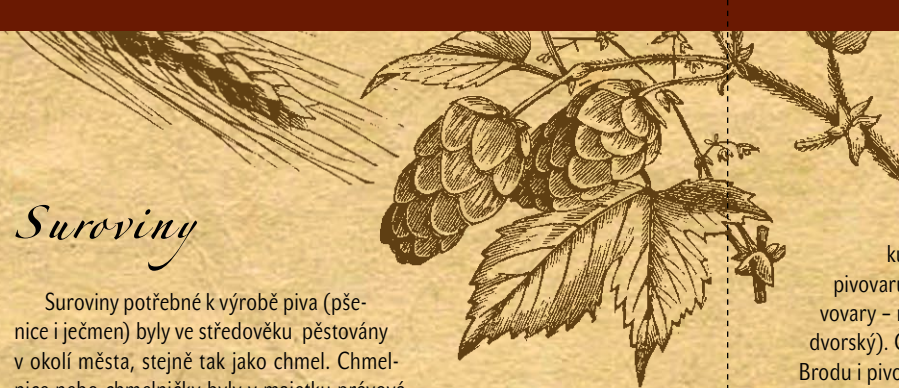
Suroviny potřebné k výrobě piva (pšenice i ječmen) byly ve středověku pěstovány v okolí města, stejně tak jako chmel. Chmelnice nebo chmelničky byly v majetku právovárečných domů. Nacházely se nejčastěji na Prempru, na Bělohradě, ve Vlkovsku, ve Šprunku, ale i jin. Měšťané byli, co se týče surovin potřebných na výrobu piva, v podstatě soběstační.

Výroba a prodej

Výroba a prodej piva byly vždycky finančně velice výnosnou činností, proto během staletí sílily snahy výrobu koncentrovat do rukou odborníků – sladovníků. Od 15. století, i když z té doby nemáme mnoho zpráv, sílí jejich pokusy o centralizaci výroby. Sladovníci měli tehdy totiž velkou moc i významné postavení ve správě města, což dokazuje jejich silné zastoupení v městské radě (např. roku 1537 bylo z dvanácti radních sedm sladovníků). Ovšem větší spory s várečnickými tehdy ještě nejsou zaznamenány, i když patrně po celou dobu byly. V plné míře se spory projeví až ve století následujícím.

Po roce 1620 zaniká sláva řemeslného pivovarnictví, začíná doba obecních a šlechtických pivovarů. V té době město získalo majestátem císaře Ferdinanda III. titul „svobodného královského města“ s veškerými privilegii měšťanům, včetně vaření piva (1637).

To, že vaření piva bylo i nadále lukrativní záležitostí, dokazuje tehdejší dění ve městě. Po dobu padesáti let bylo 17. století bylo ve znamení sporů mezi sladovníky, sdruženými v cechu sladovníků (založen roku 1673), a měšťany – várečnickými. Z písemností se o sporu dozvídáme až roku 1673, to však již trval několik let. Sladovníci, kteří nadále ovládali skoro celou městskou radu, se snažili získat větší práva na vaření piva, a to na úkor právovárečných měšťanů. Během té doby došlo několikrát ze strany úřadů k pokusům o narovnání (doloženo roku 1673). Podkomoňský úřad následující rok (1674) potvrdil narovnání a také určil pravidla vaření piva ve městě (střídání pivní várky, množství ječmene na slad, ceny ...). Spor asi trval dále, protože další řád byl vydán v roce 1687, ale ani on spory nevyřešil. Dokladem je nařízení císaře Josefa I. z roku 1705, které se týkalo odvádění daní, včetně výnosu várečnického. Neustálé spory mezi sladovníky a várečnickými však pokračovaly, což dokazují ustanovení datovaná k začátku 18. století (1707, 1708). Spor byl pod hrozbou trestu urovnán až roku 1720. Ustanovení pevně určilo „pravidla“ vaření piva – tzn. počet sladovníků ve městě (bylo jich 19, poz-

12

Začátkem 19. století (1808) rozhodli várečníci o pronájmu nejen Rozkošského pivovaru, ale i městského pivovaru „pod radnicí“. Jeho roční nájem tehdy činil 5 500 zlatých, postupem let se částka zvyšovala. I když se v roce 1820 právovárečníci rozhodli, že pivovary budou provozovat ve vlastní režii, pro nedostatek peněz se toto rozhodnutí několik let odkládalo a pivovary byly nadále pronajímány. K realizaci došlo až v polovině 19. století. Současně v květnu r. 1834 skončil dozor magistrátu nad vařením piva a další rozhodování bylo již zcela v rukou právovárečných měšťanů. Bohužel během několika dnů od tohoto rozhodnutí došlo ve městě k tragické události. Požár, který vypukl v zadní části radnice, kde bylo vězení, zničil nejen radnici a část domů na náměstí, ale i městský pivovar. Ten už nebyl v těchto prostorách nikdy obnoven.

Právovárečníci proto rozhodli o koupi bývalé solnice, kterou „erár“ prodával ve veřejné dražbě. Jednalo se o dům Bukovských na horním předměstí, kde předtím nějakou dobu sídlilo gymnázium. Tím začala nová kapitola brodského pivovarnictví. Tento objekt již měšťanský pivovar neopustil a pivo se v něm vaří doposud. Původně se v něm, po nezbytných úpravách objektu vyrábělo dle tradiční technologie. Technické vybavení pivovaru však již bylo zastaralé a neumožňovalo jeho další růst.

ději 18), přičemž várečnicků bylo 65. Dále byl dán počet várek i střídání právovárečných domů – po dvanácti várkách „nákladníků“ následovala jedna várka sladovnická. Zvláštní várky byly povoleny jen cechu sladovnickému. Těž byly stanoveny státní odvody do kontribuční pokladny.

Výroba se časem vzhledem k technologickým požadavkům a technickému pokroku koncentrovala pouze do městských pivovarů. Německobrodští várečníci měli v 18. století ve správě dva pivovary – městský (radniční) a vesnický (zvaný Rozkošský nebo Spáleno-dvorský). Členy cechu sladovnického (roku 1780) byly kromě Německého Brodu i pivovary širokého okolí. Koncem 18. století bylo ve městě 90 „práv várečných“, ta byla rozdělena na jednotlivé domy – 55 domů celovárečných a 70 polovárečných, jak vyplývá ze zprávy magistrátu roku 1799. Tento početní stav se udržel do začátku 20. století. Nařízením koncem 18. století převzal dozor nad vařením piva městský magistrát. Byl jmenován inspektor, který sledoval kvalitu piva, a správce, který měl na starosti vedení účtů. Městským pivovarům várečníci dodávali potřebné suroviny včetně dřeva, a to celoročně napřed a správce je „dle potřeby na várky vydával“. Z jedné várky bylo naplněno 29 sudů, přičemž za rok bylo uvařeno 44 várek, tzn. čistý zisk z vaření piva byl 3 050 zlatých.

13

V polovině 19. století byla v Čechách zavedena nová technologie vaření piva. Měšťanský pivovar v Plzni, který začal vyrábět spodně kvašená piva, se stal vzorem pro další české pivovary. Nastává zlatý věk českého piva s průmyslovou výrobou sladu i piva a také s novým strojním vybavením. Stranou pokroku nezůstal ani Měšťanský pivovar v Německém Brodě. Ale teprve v 70. letech 19. století, kdy se předsedou várečnictva stal známý německobrodský podnikatel Vojtěch Weidenhoffer a sládkem pan Linhart, došlo díky nim k nutným změnám. Předseda ... „přes odpor značné části várečnicků...“ prosadil modernizaci pivovaru, který se stal částečně parostrojním, a tím vzrostl výstav piva. Rekonstruovaný pivovar byl slavnostně vysvěcen za velké účasti obyvatel města dne 12. října 1880. Pivovar prosperoval, a to až do doby, než odešel sládek Linhart. Tehdy se tradovalo, že nikdo už tak dobré pivo nevařil. Pravdou však bylo, že opět značně klesal výstav. Proto se na mimořádné valné hromadě dne 17. 3. 1895 hledalo řešení a také došlo k úpravě stanov. Hlavní změna spočívala v tom, že vedle správního výboru byla ustavena nová čtyřčlenná správní rada, jež společně s předsedou a se správním výborem řídila závod. Tato nová správní rada v čele s předsedou Antonínem Stolzem se ujala vedení pivovaru v červnu 1895. Jejím hlavním úkolem byla na přelomu 19.- 20. století rozsáhlá rekonstrukce a modernizace pivovaru. Byla naplánována stavba nového hvozdu, později spilky, sklepů a lednice, následně rekonstrukce varny, včetně nového parního stroje s příslušenstvím. Pivovar tím získal nejmodernější technologii a stal se opět konkurenceschopným.

14

20. století

Slibný rozvoj pivovaru ve 20. století zastavily první i druhá světová válka, protože chyběly potřebné suroviny i zaměstnanci. V době první republiky pak došlo k rozvoji pivovaru a k dalším investicím – proběhla jeho elektrifikace a instalace nového zařízení hvozdu. Po druhé světové válce se na krátkou dobu vrátili právovárečníci, o pivo byl zájem a výroba stoupla. Roku 1948 byla však do pivovaru dosazena národní správa, poté byl pivovar znárodněn a stal se součástí národního podniku Horácké pivovary. V roce 1995 získávají zpět vlastnická práva potomci právovárečnicků (17 osob) a pivovar se stává akciovou společností Měšťanský pivovar Havlíčkův Brod, a.s. Tak vaření piva v Havlíčkově Brodě během staletí opět zůstává v rukou právovárečnicků.

5.

Havlíčkovské zastavení

Historie pivovarnictví v Havlíčkově Brodě

HISTORY OF BREWING OF BEER IN HAVLÍČKŮV BROD

Městské informační centrum

Havlíčkovo náměstí 57,
580 01 Havlíčkův Brod
Tel.: 569 497 357
e-mail: icentrum@muhb.cz
www.muhb.cz

Foto: Zdeňek Málek
Design: www.judacreative.cz

1

Historie

Úvodní slova české lidové písně vystihují podstatu pivovarnictví – vaření piva po staletí znamenalo prosperitu, cestu k blahobytu a k moci nejen středověkých měšťanů a středověkých měst. Pivo bylo a je nejoblíbenější alkoholický nápoj Čechů doposud.

„Pivo jest důležitou pochutinou i potravou pro člověka tělesně pracujícího, s mírou užívané jest bez následků škodlivých. Byť bylo množství výživných látek v pivě poskrovnu, jsou přece všechny obsaženy ve formě velice příhodné ...“. Tak charakterizuje význam piva už Ottův slovník naučný. Je pravdou, že nebylo jen oblíbeným nápojem, ale ve středověku bylo i „chlebem chudých“.

Historie piva má však mnohem hlubší kořeny, sahá do prehistorických dob, jak dokládají archeologické nálezy. Princip přípravy tohoto prastarého nápoje zůstal v podstatě po staletí stejný, jen se historickým vývojem zdokonalovaly technologické postupy a zařízení. Základem piva byla vždy dobrá voda, slad převážně z pšenice nebo z ječmene a teprve později se stal součástí nápoje i chmel a pivovarské kvasinky. Jeho poměrně primitivní přípravu časem postupně nahradila řemeslná výroba ve středověku, po ní pak následovala v 19. století výroba průmyslová.

Pivo bylo známým nápojem již ve starověku, jeho vaření je doloženo v Mezopotámii v 7. tisíciletí př. n. l. a v Egyptě, který byl považován za kolébku objevu piva. Tehdy se vařilo jen z ječného sladu, bez chmele, ale s různými přísadami, které mu dávaly chuť. Pivo nebylo filtrované. Jeho vaření bylo do doby rozvoje technologických metod především doménou žen.

U nás vařili pivo již Keltové-Bójové a po nich ho měli ve velké oblibě Germáni-Markomani, Kvádové a také Slované. S příchodem Čechů byla do našich zemí přenesena znalost přípravy chmeleného piva.

Ve středověku patřily nejstarší pivovary klášterům, jak dokládají listiny z 10. a 11. století. Z té doby je doloženo i pěstování chmele v Čechách. K velkému rozkvětu výroby piva došlo ve 12. století, kdy ho mohl vařit v podstatě kdokoliv bez omezení. Vařily ho poměrně primitivním způsobem v domácnosti ženy. Pivo bylo ve středověku běžnou součástí života, nejen oblíbeným každodenním nápojem, ale současně i nejobyčejnějším jídlem, které se „jedlo“ ráno, v poledne i večer. Vařily se z něho polévky, kaše a další pokrmy, bylo i posilujícím lékem. **Nejlevnější bylo pivo bílé, z pšeničného sladu, pro každodenní pití místo vody.** Piva ječná, tmavá byla silnější a čepovala se v krčmách. Středověké pivo, na rozdíl od dnešního, nebylo filtrované ani chlazené a mělo omezenou trvanlivost. Stalo se také součástí pevných naturálních dávek – vrchnosti, panovníkovi i desátek církvi, které byly zrušeny až roku 1848.

Změna nastala ve 13. století vznikem královských měst „nadaných panovníkem řadou privilegií a výsad“. Jedním z nejdůležitějších a finančně nejzajímavějších privilegií bylo „právo várečné“ (právo vařit pivo) a s ním často spojené „právo mílové“ (výhradní prodej piva v okruhu míle kolem města). Tím se výroba piva dostala na bázi řemeslné výroby, ale nadále se vařilo v domech, tentokrát pouze v právovárečných. Toto právo umožňovalo, že prakticky každý, kdo byl majitelem domu uvnitř hradeb města a tím i plnoprávným měšťanem, měl právo vařit a šenkovat pivo ve svém domě. Byla to velmi výhodná výdělečná činnost, ovšem omezená počtem domů, takže se časem týkala jen uzavřeného okruhu nejbohatších měšťanů. Várečné právo nebylo vázáno na konkrétní osobu, ale na dům. Došlo tak k prudkému rozvoji výroby piva. Vzhledem k tomu, že výroba nebyla náročná na potřebné suroviny, ale byla technologicky poměrně nákladná na vybavení (hvozď na sušení sladu, měděná pánev na vaření, sudy, bečky, kádě na kvašení a zrání piva), brzy se specializovala. Tak řemeslníci-sladovníci a méně již pivovarníci, sdružení v cechu, nabízeli své služby právovárečným měšťanům. Od 13. století pak vznikaly městské pivovary. Jejich největší rozkvět však nastává až v 16. století.

Právo várečné uděloval původně panovník pouze královským městům, později je získávala i poddanská města od majitelů panství. Tím měla města zajištěnu výdělečnost pivovarnictví, stejně jako všech ostatních potravinářských řemesel. Výnosnost těchto řemesel ve městě však závisela na mílovém právu. **Na míli daleko okolo města nesměla být městská pivovarská živnost ani šenk** a tím měli měšťané zajištěn odbyt zboží bez jakékoliv konkurence. Časem proto docházelo ke sporům mezi městy a šlechtou. Načas je zmírnila tzv. „Svatováclavská smlouva“, vydaná Ludvíkem Jagellonským (1517). Tak došlo k uklidnění situace. Královská města přišla o své výhradní právo vařit pivo a šlechta mohla zakládat ve svých městech a na panstvích pivovary.

Stejný historický vývoj probíhal i v našem městě. Německý Brod (dnes Havlíčkův Brod), původně brod přes řeku Sázavu, využíval své výhodné polohy na zemské stezce – tzv. Haberské, z Prahy přes Moravu do Rakouska. I když prudký rozvoj města ve 13. století byl způsoben těžbou stříbrné rudy v okolí a následným nárůstem obyvatelstva, především horníků, prosperoval, tak jako ve většině středověkých měst, zejména řemesla spojená s výrobou potravin – řezníci, pekaři. To nám dokazuje tržová kniha z let 1379 – 1404. Vaření a prodej piva bylo však nejdůležitější. Původně mohli vařit pivo všichni, později jen právovárečné domy. Většinou se jednalo o domy v centru „na rynku“ a v jeho nejbližším okolí v Horní a Dolní ulici. V přízemí domů, tzv. mázhausu, se pivo prodávalo v krčmách. Právo várečné se prodávalo společně s domem, někdy se převádělo z domu na dům. Díky tomu byla kupní cena takového domu podstatně vyšší. V našem městě byly tehdy v tržové knize uvedeny pouze dva pivovarníci a osm sladovníků.

Ti se věnovali výrobě piva intenzivně, ale pivovarnictví byla „svobodná“ živnost, tzn. právo vařit pivo měli všichni měšťané, bydlicí uvnitř hradeb. Mohli ho vařit, jak pro svoji potřebu, tak i pro prodej. Podle tržové knihy bylo v letech 1379–1403 ve městě 33 domů, v nichž „usedlí“ vařili pivo pro sebe i na prodej. Vedle pivovaru měli měšťané i vlastní sladovnu.

2

První písemně doložený pivovar v Německém Brodě je spojen s rychtou (dnešní Nová radnice) a s městským rychtářem. Ten zastupoval vrchnost ve městě. K tomu měl od majitele panství pronajatou pivovarskou živnost. Při výrobě piva byla velká spotřeba vody a dalším problémem bylo, jak ji do pivovaru dopravit, což byla tehdy záležitost rychtáře nebo sladovníka. Tuto situaci vyřešila až stavba městského vodovodu.

V archivu se dochovala smlouva, datovaná k roku 1362, pojednávající o stavbě prvního vodovodu v Německém Brodě, jednoho z prvních ve středověkých Čechách. Jeho stavbu patrně uspišil velký požár (1340), kdy tehdy ještě převážně dřevěné město lehlo popelem. Rychtář Martin získal výsadu postavit vodovod od tehdejšího majitele panství Čeňka z Lipé. Voda byla vedena dřevěným potrubím z pramene nad městem a z rybníků, v zimě měla

3

být zajištěna proti zamrznutí. Městem byla vedena v zemi, poté vyvedena na náměstí do kamenné kašny a dále rourami pod zemí do každého pivovaru. Rychtář se v této smlouvě zavázal připojit i nově vzniklé pivovary v budoucnosti. Za to měl dostávat poplatek z každého sudu piva. Tím měl monopol na dodávání vody, ale pivovarníky před zneužitím chránil pevný poplatek za každou várku vody (1 pražský groš). V případě poruchy, popř. nedostatku vody, musel rychtář zajistit na vlastní náklady dovoz vody do pivovarů z řeky Sázavy. Vodovod byl na tehdejší dobu technicky dokonalou stavbou, která se stala vzorem i pro další česká města. Ještě Michalovi dědicové se na tyto výsady odvolávali, jak dokládají listiny z let 1439 a 1480.

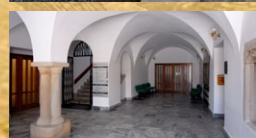
4

5

Jedním z nejstarších německobrodských pivovarů byl pivovar „na staré rychtě na rynku“. Nejdříve byl pronajímán brodským rychtářům, do majetku města byl získán roku 1559. O změně majitelů pivovaru vypovídají staré německobrodské gruntovní knihy. V nich je např. uvedeno, že „Václav Vacek, starý rychtář brodský“, získal roku 1533 od majitele panství ... „dům rychtu v městě Německém Brodě i s pivovarem pod 1 kopu grošů českých platu ročního, kterýž slove lozunk, s těmi povinnostmi jich, což k městu náleží. Ta rychta koupěna jest za 350 kop míšenských“. Další smlouva dokazuje, že nový majitel Jakub Milichprut koupil roku 1559 ... „starou rychtu v Rynku nad rathausem městským pivovarem a nádobím od purkmistra a konšelů za 2200 kop míšenských“. Zde již bylo majitelem pivovaru město a vrchnost, Burian Trčka z Lipy, dával pouze souhlas s jeho prodejem. Pivo se na staré rychtě vařilo až do 19. století. Souvisel s tím vyhlášený hostinec „U Zlatého jelena“ (od 16. století do roku 1750), pak se z domu stala kasárna a z hostince vývařovna pro vojáky. V současné době sídlí v této budově městský úřad (Nová radnice).

6

Význačnou dominantou Havlíčkova náměstí je Stará radnice, původně pozdně gotická stavba z 15. století. Po velkém požáru roku 1662 byla přestavěna do slohu renesančního. Požár tehdy zničil nejen radnici, ale i městský pivovar v jejím zadním traktu „...včetně veškerého příslušenství, nádobí a zásob“... Do dnešní doby se nám zachovaly pouze pivovarské (dnes radniční) sklepy.

7

8

i Ferdinand I. (1544). Nejen panovník uděloval měšťanům privilegia, výhody získávali také od majitelů města. Listinou bylo stvrzeno roku 1452 i Mikulášem Trčkou z Lipy, další výsady získali od následujících majitelů hrabat z Thurnu, kteří jim roku 1588 tato privilegia rozšířili. Zaručili jim, že ... „nikdo nesmí bez povolení obce ve městě nebo na předměstích stavět pivovary, vařit a prodávat pivo“..., o rok později „pak zřekli se i všech platů stálých, běžných i případných, včetně daně z piva (z každého věrtele 1 groš český, a to za roční poplatek 1000 kop míšenských, čímž vzala za své i ona svrchu psaná daň z piva“.

